

dr hab. Mariusz Kulik
Zakład Historii Idei i Dziejów Inteligencji
w XIX-XX wieku
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Warszawa 20.08.2022.

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr. Piotra Sęczyka

Duchowieństwo parafialne Kościoła unickiego w Królestwie Polskim w latach 1815-1875

Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce są problemem bardzo obszernym, różnorodnym, od wielu lat przykuwającym zainteresowanie badaczy polskich i zagranicznych (ukraińskich, rosyjskich), zarówno profesjonalnych (różnych dziedzin), jak i amatorów. W wyniku prowadzonych badań powstała, i nadal powstaje, bogata literatura przedmiotu, opisująca kwestię unicką w różnorodnym ujęciu, poczynając od spraw teologicznych, szeroko rozumianej biografistyki, martyrologii, na kwestiach prawnych kończąc. Uwagę badaczy przykuwały pojedyncze wydarzenia np. udział duchownych w powstaniu styczniowym, proces likwidacji Kościoła greckokatolickiego na ziemiach polskich, czy też dzieje poszczególnych parafii.

Autor recenzowanej pracy postawił sobie za cel ukazanie grupy greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego w Królestwie Polskim w latach 1815-1875. Sformułowanie tematu opisywanej pracy jest precyzyjne i dobrze oddaje jej zawartość. Ramy chronologiczne są właściwe, a ich wybór jest związany z przemianami politycznymi, zachodzącymi we wspomnianym okresie na ziemiach polskich oraz z dziejami samego Kościoła greckokatolickiego. Niekiedy Autor przekracza zakreślone granice chronologiczne, co jest związane z ukazaniem w szerszym ujęciu opisywanych zagadnień lub wspominając o dalszych losach wymienionych w dysertacji duchownych greckokatolickich. Wybór tematu

jest bardzo istotny dla poszerzenia naszej wiedzy o dziejach, a przede wszystkim ludziach, tworzących struktury parafialne Kościoła greckokatolickiego w Królestwie Polskim w omawianym okresie. Jest to o tyle istotne, że informacje o wielu z tych duchownych były znikome.

Dysertacja wpisuje się w nurt badań prozopograficznych, opisujących wybrane grupy ludzi, ich miejsce w społeczeństwie, powiązania rodzinne, społeczne czy rozwój karier. Autor podjął próbę opisanego szeregu problemów badawczych, m.in. pochodzenia społecznego i terytorialnego kleru parafialnego, wykształcenia, pochodzenia społecznego ich żon, problemu kształcenia dzieci, przebiegu kariery duchownej, relacji ze współpracownikami, społeczeństwem i władzami (kościelnymi i administracyjnymi), moralności księży, stosunku do likwidacji unii i procesów rusyfikacyjnych. Należy podkreślić, że próba ta jest udana, chociaż, jak każde, tak obszerne dzieło, nie jest ono wolne od pewnych potknięć.

Baza źródłowa recenzowanej pracy jest imponująca i, co wymaga podkreślenia, prawie kompletna. Autor przebadął zasoby dwudziestu pięciu (25) archiwów i ich oddziałów terenowych, znajdujących się na terenie Polski (Archiwum Główne Akt Dawnych – AGAD, Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwa Państwowe w: Białymstoku, Kielcach, Lublinie, Łodzi, Płocku, Przemyślu, Radomiu, Rzeszowie, Siedlcach, Toruniu, Warszawie, Zamościu) oraz innych państw: Estonii (Eestii Ajalooarhiiv), Rosji (Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej - GARF, Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne - RGIA, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne m. Sankt-Petersburg – CGIA m. Sankt-Petersburg), Ukrainy (Centralne Historyczne Archiwum Państwowe Ukrainy w Kijowie - CDIAU m. Kijów i Lwowie – CDIAU m. Lwów), oraz archiwa kościelne (Archiwum Archidiecezji Lubelskiej i Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej w Sworach). Wykorzystano bardzo bogate akta stanu cywilnego parafii różnych wyznań (greckokatolickich, katolickich i prawosławnych) znajdujących się w Królestwie Polskim, akta notarialne i hipoteczne, przechowywane w Archiwum Państwowym w Lublinie oraz jego oddziałach. Autor wykorzystał także zbiory Rosyjskiej Biblioteki Państwowej (Oddział Rękopisów) i Biblioteki Wojewódzkiej w Lublinie.

Jako bazę źródłową wykorzystano różnorodne druki normatywne: (Dziennik Praw Królestwa Polskiego, Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego, Zbiór Praw, Полное Собрание Законов Российской Империи), informacyjne (Kalendarzyki Polityczne, Roczniki Urzędowe, Kalendarze dla nauczycieli, Spisy urzędników, oficerów, studentów itp.), prasę z terenu Królestwa Polskiego i innych zaborów. Autor wykorzystał edycje

korespondencji, a nawet źródła epigraficzne (inskrypcje na płytach nagrobnych osób duchownych).

Wykorzystana literatura przedmiotu jest bardzo bogata i zawiera opracowania polskie i obcojęzyczne (rosyjskie, ukraińskie, angielskie), które uwzględniają dotychczasowe ustalenia dotyczące dziejów Kościoła greckokatolickiego na ziemiach polskich w latach 1815-1875. Są tam opracowania m.in. Hanny Dylągowej, Andrzeja Gila, Witolda Jemielitego, Janusza Kani, Witolda Kołbuka, Artura Korobowicza, Janusza Frykowskiego, Krzysztofa Latawca, Jana Lewandowskiego, Józefa Łupińskiego, Eugeniusza Niebelskiego, Florentyny Rzemieniuk, Andrzeja Szabaciuka i Doroty Weredy. W wykorzystanej literaturze brak jednak pojedynczych pozycji, które mogłyby wnieść szersze ujęcie opisywanego tematu, szczególnie w rozdziale 1., z założenia wprowadzającym w opisywane zagadnienia. Są to opracowania: Anny Barańskiej, ukazujące relacje Kościoła i państwa w latach 1815-1830 (A. Barańska, *Między Warszawą Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego*, Lublin 2008) oraz Michaiła Dołbiłowa o Kościele katolickim na Litwie i Białorusi za panowania Aleksandra II (М. Долбилов, *Русский край, чужая вера. Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*, Москва 2010). W obu przywołanych pozycjach są odpowiednie fragmenty dotyczące dziejów Kościoła greckokatolickiego na wymienianych przez autorów terenach. Wzbogacenie opisu dotyczącego stosunku władz rosyjskich do kwestii wyznaniowych na zachodnich terenach Cesarstwa Rosyjskiego mogłaby wnieść praca Michaiła Dołbiłowa i Dariusa Staliunasa opisującej plany „unii mińskiej”, czyli przyłączenia katolików do Kościoła (Cerkwi) Prawosławnego w Cesarstwie Rosyjskim (М. Долбилов, Д. Сталюнас, *Обратная уния: из истории отношений между католицизмом и православием в Российской империи 1840-1873*, Вильнюс 2010).

Recenzowana praca ma charakter chronologiczno-problemowy, a konstrukcja pracy jest klarowna i logiczna. Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów (z których każdy jest podzielony na podrozdziały, zakończenia), aneksów i bibliografii. Autor zachował zasadę proporcjonalności; rozdziały są do siebie zbliżone pod względem objętości. W pracy zawarto też wiele tabel, które dobrze ilustrują główną treść dysertacji. Warto podkreślić, że tabele te zostały przez Autora opracowane i sporządzone, w dużej mierze, na podstawie źródeł archiwalnych.

Zastosowany aparat naukowy jest poprawny i prawie nie budzi zastrzeżeń. Zdarzają się jednak pojedyncze usterki, które wskazują na wielokrotne przeróbki tekstu. Należy do nich stosowanie pełnych tytułów cytowanych dokumentów, po wcześniejszym użyciu w tym

samym celu wersji skróconej: np. na s. 67 (odsyłacz nr 213) jest APL, RGL, WA (wersja skrócona), na s. 68 (odsyłacz nr 216), jest APL, Rząd Gubernialny Lubelski (1867-1918) [dalej: RGL], Wydział Administracyjny [dalej: WA], (wersja pełna).

Wydaje się, że w Bibliografii pojawiło się też drobne niedopatrzenie przy wymienianiu nazw części archiwów. Przy jednych są podane miasta ich lokalizacji (głównie archiwa polskie), a przy niektórych takiej informacji brakuje (np. Eesti Ajalooarhiiv, GARF, RGIA, Oddz. Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Państwowej).

W rozdziale 1., który ma charakter wprowadzającego i syntetycznego, Autor przedstawił sytuację Kościoła greckokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1815-1875, opisał cele i zasady polityki prowadzonej w stosunku do Kościoła greckokatolickiego przez władze centralne Królestwa Polskiego, a także Cesarstwa Rosyjskiego. W kolejnych podrozdziałach omówił strukturę administracyjną diecezji chełmskiej, Kapitułę Katedralną i Konsystorz Greckokatolicki, miejsce zakonu bazylianów w strukturze diecezji. Osobny fragment poświęcił ukazaniu struktur parafialnych, uwzględniając ich zmiany, jakie zachodziły w omawianym okresie (zmniejszanie liczby parafii unickich) oraz przekształcania parafii unickich w prawosławne.

Następne rozdziały dotyczą już *stricte* tematu greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego; Autor w tym miejscu słusznie podjął decyzję o przedstawieniu podjętego zagadnienia w oparciu o chronologię życia ludzkiego, opisując kolejne etapy rozwoju i kariery osób duchownych. Rozpoczął od omówienia procesu kształcenia unickiego duchowieństwa parafialnego w Królestwie Polskim 1815-1875. Scharakteryzował system kształcenia w seminariach duchownych (głównie w seminarium w Chełmie) oraz zmiany w programach nauczania. Opisał kadrę pedagogiczną oraz grono seminarzystów, omówił także wzajemne relacje między nimi. Przedstawił sposoby finansowania działalności seminarium oraz jego zaplecze ekonomiczne, wspominał także o nowatorskiej, jak na owe czasy, dostępności osób, pobierających nauki w szkołach wyższych i średnich, do opieki medycznej.

W rozdziale 3., Autor przybliżył czytelnikowi najważniejszy etap życia duchownego, czyli posługę duchową. W oparciu o własne badania archiwalne, w ciekawy i przystępny sposób, przedstawił sytuację greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego oraz związane z posługą obowiązki i kompetencje. Ukazał dodatkowe zadania - urzędnicze (księża byli w owym czasie również urzędnikami stanu cywilnego, prowadzącymi księgi urodzin, ślubów i zgonów) oraz oświatowe (prowadzenie szkół parafialnych). Omówił też system nagród i kar, nakładanych na duchownych. Ukazał problemy związane z obsadą proboszczów oraz wyjaśnił przyczynę tego zjawiska. Wskazano na wzajemne powiązania rodzinne

duchowieństwa parafialnego oraz istnienie tradycji rodzinnej w wyborze drogi zawodowej (w pojedynczych przypadkach tradycja ta sięgała nawet czterech pokoleń wstecz). Zwrócono także uwagę na obecność członków rodziny proboszczów w strukturach administracji państwowej, co niejednokrotnie ułatwiało funkcjonowanie samej parafii. Autor omówił sposób sprawowania przez duchownych posługi oraz jej jakość. Osobny podrozdział poświęcono kultowi św. Jozafata Kuncewicza, który starano się powiązać z walką narodowyzwoleniczą (powstanie styczniowe).

Rozdział 4 - Charakterystyka grupy unickiego duchowieństwa parafialnego, podobnie jak i poprzednie rozdziały, został oparty na gruntownych badaniach archiwalnych. Jest on niewątpliwie najciekawszym, a zarazem najbardziej pracochłonnym w recenzowanej pracy. Autor wszechstronnie scharakteryzował opisywaną przez siebie grupę duchownych. Przedstawił ich pochodzenie społeczne i terytorialne, środowisko rodzinne, sytuację materialną oraz schyłek życia duchownych. Zdecydowana większość duchowieństwa pochodziła z rodzin osób stanu duchownego, a profesja przechodziła z ojca na syna. Tej grupie Autor nie poświęcił w swych rozważaniach zbyt wiele miejsca, (słusznie uznając, że powtarzalność życiorysów księży mogłaby być dla potencjalnego czytelnika nużąca), odsyłając do jednego z aneksów. Autor skupił się, słusznie zresztą, na osobach pochodzenia innego niż duchowne, czyli szlachcie, mieszczanach i włościanach.

W rozdziale 4. Autor omówił także sytuację rodzinną parafialnego duchowieństwa unickiego, zawierane małżeństwa, kwestie bytowe, kształcenie dzieci, wynagrodzenia itp. Omówił także kwestie dochodów, które przynosiły grunty kościelne oraz próby ich komasacji, co miało ułatwić ich użytkowanie. Równie ciekawie Autor przedstawił sprawę aktywności życiowej księży emerytów, pozostających często w swych dawnych parafiach, którymi kierowali ich synowie.

Ostatni rozdział – 5, dotyczy postaw przyjmowanych przez unicki kler parafialny wobec przemian politycznych, zachodzących w Królestwie Polskim, głównie powstań narodowych. W grupie tej część duchownych popierała powstanie, część była jemu przeciwna, a część przyjęła postawę wyczekującą, obawiając się represji rządowych (carskich), a nawet likwidacji unii. Autor w swej pracy skupił się na grupie popierającej powstanie (styczniowe) oraz ukazaniu oporu, jaki stawiano władzom nakazującym usuwanie „łacińskich naleciałości” z liturgii unickiej. Mimo tych odgórných zaleceń i ingerencji, kler parafialny przeważnie nie stosował się do nich, obchodząc je w różnorodny sposób (śpiewając pieśni polskie i rzymskokatolickie, odprawiając liturgię przy bocznych ołtarzach itp.). Autor opisał też losy kapłanów, którzy odmówili przyjęcia prawosławia oraz kapłanów, którzy je przyjęli.

Na uwagę zasługują, wspomniane wcześniej, cztery aneksy, które same w sobie mają olbrzymie znaczenie i wartość. Z racji swej objętości i zawartych w nich informacji mogłyby być odrębną publikacją, np. słownikiem biograficznym. Najobszerniejszy z nich – Aneks I, zawiera 866 znormalizowanych, krótkich biogramów duchownych unickich diecezji chełmskiej. Został on oparty na informacjach zawartych w bardzo bogatym materiale źródłowym, co skrupulatnie odnotowano w bibliografii każdego biogramu. Aneks II zawiera obsadę personalną wszystkich parafii unickich w Królestwie Polskim w omawianym okresie (1815-1875). Aneks III – obsadę dziekanów i wicedziekanów w latach 1815-1875, natomiast Aneks IV zawiera różnorodne dane statystyczne, dotyczące Kościoła unickiego w Królestwie Polskim w omawianym okresie.

Praca, mimo swej objętości, jest napisana dobrą polszczyzną. Czyta się ją dobrze, a czytelnik nie ma problemu ze zrozumieniem omawianych zagadnień. Zdarzają się w niej drobne usterki, literówki czy potknięcia językowe, niezakłócające zazwyczaj komunikatywności tekstu:

- nieścisłością jest użycie przez Autora aspektu niedokonanego dla swoich dokonań, np. „(...) dysertacja zostanie poświęcona (...)”, podczas gdy dysertacja ta została już napisana i poświęcono ją konkretnemu problemowi badawczemu.
- pojedyncze literówki np. „program budowlano-remontowy” – winno być „program budowlano-remontowy” (s. 39), czy „wraść areał” - winno być „wzrastał areał” (s. 212).
- określenie „administracja wojenno-policyjna” może wprowadzać w błąd, ponieważ chodzi o „administrację wojskowo-policyjną” (s. 37), podobnie jak w przypadku „nadzoru wojenno-policyjnego”, który powinien być nazwany „nadzorem wojskowo-policyjnym” (s. 236).
- drobne przestawienie cyfr może dać zgoła nieoczekiwany efekt, np. we fragmencie opisującym wydarzenia z początku lat 60. XIX wieku, wkradł się drobny błąd przesuwający granice opisywanych wydarzeń o całe półwiecze, ponieważ w tekście jest data „1816-1863” (s. 94).
- zbyt daleko idące skróty myślowe, np. we fragmencie dotyczącym zakazu wstępowania młodzieży katolickiej do zakonu bazylianów (s. 62), niejasno brzmią zdania mówiące o deportowaniu z klasztoru, kogoś bliżej nieokreślonego; we fragmencie mówiącym o wynagrodzeniu pobieranym przez ks. S. Szokalskiego, „otrzymywał 180 rub. i czerpał dochody również z bycia członkiem konsystorza chełmskiego. Parafię w Kułakowicach dopiero w 1833 r.” (s. 109); „Ciekawy dalszy przebieg miał Józef Mosiewicz” (s. 123).

Pewne drobne potknięcia językowe, czy użycie niewłaściwej formy, są prawdopodobnie spowodowane wielokrotnymi i długotrwałymi zmianami recenzowanego tekstu. Nie utrudniają one lektury dysertacji i nie obniżają w żaden sposób jej wartości merytorycznej

Konkluzja:

Rozprawa doktorska mgr. Piotra Sęczyka, *Duchowieństwo parafialne Kościoła unickiego w Królestwie Polskim w latach 1815-1875* jest ważna pod względem poznawczym dla polskiej historiografii. Autor dysertacji, na podstawie imponującej bazy źródłowej, wypełnił znaczącą lukę badawczą, powiększając naszą wiedzę o dziejach Kościoła greckokatolickiego w Królestwie Polskim w XIX stuleciu. Jego dysertacja wskazuje na ponadprzeciętne umiejętności warsztatowe oraz samodzielność badawczą.

Zgodnie z art. 13 ust. 1 Ustawy o stopniach i tytule naukowym z 2003 r. z późniejszymi zmianami (Dz. U. z 2018 r., nr 1668, art. 187), stwierdzam, że oceniana praca mgr Piotra Sęczyka spełnia wszystkie ustawowe wymagania stawiane rozprawom doktorskim, tzn. stanowi próbę oryginalnego rozwiązania problemu naukowego.

Wniosuję o dopuszczenie mgr Piotra Sęczyka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

